

## ALISHER NAVOIY G'UYALARINING TURKIYA ADABIYOTIGA TA'SIRI YUZASIDAN AYRIM MULOHAZALAR

**Shaxzoda JALOLOVA**

*TDSHU, Sharq mamlakatlari tarixi yo'nalishi*

*2-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: I.B. Xudoynazarov*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodining turkiy xalqlar adabiyotiga ta'siri yoritilgan. Navoiy merosi nafaqat O'zbekiston, balki Turkiya va boshqa turkiy xalqlarning adabiyotiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Maqolada uning adabiy merosi, tilshunoslik va madaniyatdagi o'rni, shuningdek, uning asarlarini o'rganishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Navoiy asarlari turkiy xalqlar birligini mustahkamlashda, adabiy janrlarni rivojlantirishda va ma'naviy qadriyatlarni saqlashda muhim rol o'ynagan.

**Tayanch so'z va iboralar:** Alisher Navoiy, turkiy xalqlar adabiyoti, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, madaniyat, meros, o'zbek adabiyoti, Turkiya adabiyoti, xalqaro ta'sir, adabiy janrlar.

**Аннотация:** В данной статье рассматривается влияние творчества Алишера Навои на литературу тюркских народов. Наследие Навои оказало значительное влияние не только на литературу Узбекистана, но и на литературу Турции и других тюркских народов. В статье анализируются его литературное наследие, роль в лингвистике и культуре, а также важность изучения его произведений. Произведения Навои играли важную роль в укреплении единства тюркских народов, развитии литературных жанров и сохранении духовных ценностей.

**Ключевые слова:** Алишер Навои, литература тюркских народов, литературоведение, лингвистика, культура, наследие, узбекская литература, турецкая литература, международное влияние, литературные жанры.

**Annotation:** This article discusses the influence of Alisher Navoi's works on the literature of Turkic peoples. Navoi's legacy has had a significant impact not only on the literature of Uzbekistan but also on the literature of Turkey and other Turkic nations. The article analyzes his literary heritage, his role in linguistics and culture, and the importance of studying his works. Navoi's works have played an important role in strengthening the unity of Turkic peoples, developing literary genres, and preserving spiritual values.

**Keywords:** Alisher Navoi, literature of Turkic peoples, literary studies, linguistics, culture, legacy, Uzbek literature, Turkish literature, international influence, literary genres.

Alisher Navoiy (1441–1501) - Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining ulug' siymosi bo'lib, uning ijodi va falsafasi nafaqat o'z davrida, balki butun Sharq madaniyatida chuqur iz qoldirgan. Uning ijodi faqat o'z zamonasi uchun emas, balki keyingi asrlar davomida ham adabiyotshunoslikda yuksak o'ringa ega bo'lib qolgan. Ayniqsa, Navoiy g'oyalari Turkiya adabiyoti va madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bu ta'sir nafaqat uning she'riyati, balki turkiy tildagi adabiy janrlarni yuksaltirish va madaniyatni birlashtirishga qaratilgan faoliyati orqali amalga oshgan. "Alisher Navoiy nafaqat o'zbek xalqining, balki butun turkiy xalqlarning buyuk shaxsidir. Uning asarlari nafaqat adabiyotda, balki jamiyatni tarbiyalashda, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda, xalqni birlik va tinchlikda yashashga chaqirishda katta rol o'ynagan. Navoiy ijodi bugungi kunda ham biz uchun yo'l-yo'riq, sabr-toqat va adolatni izlashda muhim manba hisoblanadi."<sup>1</sup>

Alisher Navoiy turkiy tilni adabiy tilda foydalanish imkoniyatlari cheksiz ekanini isbotlagan birinchi ulug' shoirlardan biridir. U o'zining "Muhokamat-ul-lug'atayn" asarida turkiy tilning boyligi va go'zalligini fors tiliga nisbatan ilmiy asoslar bilan ko'rsatib bergan. "Muhokamat-ul-lug'atayn" asarida fors va turkchani qiyoslagan Navoiy shunday deydi: "... Bu so'zlardan men turkiy bo'lganimdan beri turkchani maqtashda haddan ortiq bo'lganman, deb o'ylamang. Fors tilining kamchiliklarini ko'rsatib, haddan oshib ketdim. Hech kim fors tilini o'rganishda men kabi chuqurlikka bormagan va bu tilda to'g'ri va noto'g'ri manbalarni ko'ra olgan. Fors tilida o'qimagan devoni qolmagandek. Ham turkiy, ham fors tilidagi san'at, adabiyot va she'riyatdagi bilim va mahoratimni ana shu mustahkam dalil va shahodatlar bilan anglab yetganimdan so'ng, qaysi birini boshqasidan afzal ko'rishimdan qat'iy nazar, har kimning qo'lidan faqat ishonishdan boshqa ish qolmaydi. Menda shunday dalillar borki, ularni bu yerda uzoq vaqt yozib, tushuntirish risola uchun juda ko'plik qiladi. Biroq, xulosa qilib aytadigan bo'lsak, turk tilini fors tilidan ustunroq va ilg'or deb bilishim shunchaki taxmin yoki zaif fikr emas. Bu qat'iy asoslarga ega bo'lgan haqiqatdir..."<sup>2</sup> Bu asar Turkiya adabiyoti uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lib, turk shoirlari va adiblari uchun bir turdagi adabiy manifest vazifasini bajargan. Usmonli Turkiyasida turkiy tilni yuksaltirish g'oyasi Navoiyning asarlaridan ilhomlanib, Fuzuliy kabi shoirlar ijodida o'z aksini topgan. Masalan, taniqli usmonli shoiri Fuzuliy Navoiyga beqiyos hurmat ko'rsatgan va o'zining ko'plab she'rlarida uning uslubini davom ettirgan.<sup>3</sup> Fuzuliy Navoiyning sevgi, adolat va ilohiy haqiqat haqidagi g'oyalaridan ilhomlanib, turkiy tilga xos shoirona obrazlarni yaratgan. Fuzuliyning quyidagi bayti bunga yaqqol misol bo'la oladi:

<sup>1</sup> Shavkat Mirziyoyev. Buyuk ajdodlar merosini e'zozlash. Toshkent: "O'zbekiston", 2020.

<sup>2</sup> <https://ayvakti.net/?p=20357>

<sup>3</sup> Omonova D. "Alisher Navoiy ijodining turkiy xalqlar adabiyotida o'rganilishi (Ozarbayjon, Turkmaniston, Usmonlilar davlati misolida)" Ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent. 2022. B-138–140.

"Kim bu jahon ichra hayot talabi surar, Navoiydan o'rnak olar. "

Bu baytda Fuzuliy Navoiyni inson hayotiga ma'naviy yo'riqchi sifatida ulug'laydi va turkiy adabiyotga olib kirgan yuksak ma'naviyatni ta'kidlaydi.<sup>4</sup>

Alisher Navoiy asarlarining Turkiya adabiyotiga ta'siri haqida ilmiy izlanishlar davom etmoqda. Duran Hamiye o'zining "Ali Şir Nevâyî'nin Anadolu sahası türk edebiyati üzerindeki etkileri" kitobida Navoiy ijodining Anadolu turk adabiyotiga ta'sirini tahlil qiladi. U shunday deydi: "Ali Şir Nevâyî'nin Anadolu edebiyatındaki etkileri, özellikle onun şiirlerinde kullanılan dil ve anlatım tarzı, Türk edebiyatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Navoiy'nin düşünceleri ve onun edebi mirası, özellikle Osmanlı dönemi şairleri tarafından benimsenmiş ve Anadolu sahasında etkili olmuştur."<sup>5</sup> Bu fikridan kelib chiqib, Navoiy asarlarining nafaqat uning davri, balki keyingi asrlar adabiyotiga qanday ta'sir o'tkazgani haqida so'z yuritish mumkin.

Navoiy ijodining turkiy xalqlar adabiyotiga qo'shgan hissasini yanada chuqur yoritish uchun, "Alisher Navoiy va turkiy xalqlar adabiyoti" ilmiy to'plamidan foydalanish mumkin. "Alisher Navoiy ijodi, o'zining boy til va adabiyati bilan nafaqat O'zbekiston, balki butun turkiy xalqlar adabiyotiga ta'sir o'tkazgan. U turkiy tilni yuksaltirishda, adabiy janrlarni rivojlantirishda va ma'naviy qadriyatlarni saqlashda muhim rol o'ynagan," — deya ta'kidlanadi ushbu kitobda. Navoiy nafaqat o'z zamonasi, balki keyingi avlodlar uchun ham adabiyotda namunaviy bir shaxs sifatida qoldi. Navoiy O'rta Osiyo turk tili va adabiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu boisdan ham chig'atoy tili "Navoiy tili" deb ham ataladi. Asarlari nafaqat Turkistonda, balki Ozarbayjon va Onado'li hududlarida ham o'qilgan Alisher Navoiyni usmonli shoirlar usta sifatida tanigan va XV asrda turli she'rlar yozilgan. XIX asrdan boshlab turli naziralar yozdilar. Alisher Navoiy devon she'riyatiga turklar hayotidan milliy va mahalliy unsurlarni kiritdi.<sup>6</sup>

Alisher Navoiyning "Xamsa"si nafaqat Markaziy Osiyo, balki Turkiya adabiy doiralarida ham yuqori baholangan. Uning "Xamsa" tarkibidagi asarlar – "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor" va "Saddi Iskandariy" – Usmonli adabiyotining muhim qismiga aylangan. Bu asarlarning syujetlari Turkiya shoirlari tomonidan yangi talqinlar bilan qayta ishlangan. Usmonli shoiri Lami'iy Chelebiy, o'z davrining taniqli adiblaridan biri, Navoiyning "Layli va Majnun" asarini turkcha she'riy shaklda yozishga urinib ko'rgan. Lami'iy Chelebiy Navoiyning tasvirlaridagi chuqur falsafiy mazmun va sevgi timsollarining go'zalligidan

<sup>4</sup>Omonova D. "Alisher Navoiy ijodining turkiy xalqlar adabiyotida o'rganilishi (Ozarbayjon, Turkmaniston, Usmonlilar davlati misolida)" Ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent. 2022. B-138–140.

<sup>5</sup> Duran, Hamiye. "Ali Şir Nevâyî'nin Anadolu sahası türk edebiyati üzerindeki etkileri". "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi", 2010. <https://alisirnevayi.baskent.edu.tr/kw/upload/678/dosyalar/SempozyumProgram%C4%B1.pdf>

<sup>6</sup> <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-sir-nevai>

ilhomlanib, bu mavzuni o'z xalqi uchun ham dolzarb qilgan. Lami'iy Chelebiyning shunday e'tirofi tarixiy manbalarda keltiriladi: "Navoiy kalomining sharafi va ruhiyati, hammaning yuragiga nurday kiradi." Shuningdek, Navoiyning "Farhod va Shirin" asari Turkiya adabiyotida sevgi va jasoratni ifodalovchi eng yorqin asarlar qatorida tilga olinadi. Bu asar nafaqat badiiy mahorati, balki axloqiy-ma'naviy tarbiyaviy jihati bilan ham Usmonli shoirlari orasida mashhur bo'lgan.<sup>7</sup> Turkiyalik adabiyotshunos Nabiyu-l-Kutubi: "Navoiy, o'zining "Xamsa" asari orqali nafaqat o'zbek adabiyotini, balki turkiy xalq adabiyotlarini ham yuksaltirishda katta o'ringa ega. U turkiy tilda yozilgan she'riyatni eng yuqori darajaga olib chiqqan."-deya ta'kidlaydi.

Navoiy ijodi axloq va adolat g'oyalari boy bo'lib, uning bu tamoyillari Turkiya madaniy muhitida chuqur o'rin olgan. Usmonli davrida davlat boshqaruvida adolat tamoyilini targ'ib etuvchi asarlar katta ahamiyat kasb etgan. Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari aynan shu jihatdan Turkiyada katta e'tibor qozongan. Bu asar Usmonli davlat arboblari uchun ma'naviy qo'llanma sifatida ishlatilgan va davlat boshqaruvining axloqiy mezonlarini belgilashda muhim rol o'ynagan. Masalan, Sulton Sulaymon Qonuniy davrida Navoiyning g'oyalari siyosiy axloqning muhim qismi sifatida e'tirof etilgan. Sultonning adolat va axloqni targ'ib etish haqidagi qarashlari bevosita Navoiyning g'oyalaridan ilhomlangan. Sulton Sulaymon Navoiyni shunday ta'riflagan: "Haqiqiy adolatni so'z bilan emas, qalb va ruh bilan ko'rsatgan shoir – bu Navoiydir."<sup>8</sup>

Navoiy asarlarida tasavvuf falsafasining chuqur ifodasi uning Turkiya tasavvufiy adabiyotida keng tarqalishiga sabab bo'lgan. Tasavvufning mohiyati bo'lgan ilohiy sevgi va inson qalbining poklanishi haqidagi g'oyalar Navoiyning she'riyati orqali turli mamlakatlarga, jumladan, Turkiyaga ham yetib borgan. Shayx Galib, Usmonli davrining taniqli tasavvufiy shoiri, Navoiyning ilohiy sevgi haqidagi she'rlaridan chuqur ta'sirlangan. Shayx Galibning "Husnu Ashq" asari Navoiy falsafasining davomidir, deyish mumkin. Shayx Galib Navoiy haqida shunday degan: "Navoiydan o'rgangan ilohiy sevgi, insonni olamning ruhiy markaziga olib keladi." Hozirgi kunda Turkiyada Alisher Navoiy merosi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda. Istanbul, Anqara va Konya shaharlaridagi universitetlarda Navoiy ijodini o'rganish bo'yicha alohida tadqiqot markazlari faoliyat ko'rsatmoqda. Turkiya adiblari Navoiyning turkiy xalqlar madaniyatini birlashtiruvchi ramz sifatidagi ahamiyatini keng yoritmoqdalar.

Xulosa qilib aytish kerakki, Alisher Navoiy g'oyalari Turkiya adabiyoti va madaniyatida ulkan iz qoldirgan. Uning she'riyati, falsafasi va turkiy tildagi asarlarining boyligi Turkiya shoirlari va olimlari uchun ilhom manbai bo'lib kelmoqda. Navoiy ijodi orqali turkiy xalqlar madaniy aloqalari mustahkamlangan va o'zaro

<sup>7</sup> Matyoqubova T. "Alisher Navoiy hayoti va ijodi". O'quv qo'llanma. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009. B–45–50.

<sup>8</sup> Sirojiddinov Sh. "Ikki xalq adabiyoti ravnaqining manbai". Alisher Navoiy va XXI asr. – Toshkent: "Mashhur-Press", 2020. B–55–60.

ma'naviy qadriyatlar boyitilgan. Bugungi kunda Navoiy merosini o'rganish va targ'ib qilish orqali biz nafaqat uning ijodini qadrlash, balki turkiy xalqlar o'rtasidagi birdamlikni yanada kuchaytirish imkoniga egamiz. Alisher Navoiy, shubhasiz, nafaqat o'zbek xalqi, balki butun turkiy dunyo uchun bebaho boylikdir.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk ajdodlar merosini e'zozlash. Toshkent: "O'zbekiston", 2020.B-245.
2. <https://ayvakti.net/?p=20357>
3. Omonova D. "Alisher Navoiy ijodining turkiy xalqlar adabiyotida o'rganilishi (Ozarbayjon, Turkmaniston, Usmonlilar davlati misolida)" Ilmiy maqolalar to'plami.Toshkent.2022.B-380.
4. Duran, Hamiye. "Ali Şir Nevâyî'nin Anadolu sahası türk edebiyati üzerindeki etkileri"."Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi", 2010. <https://alisirnevayi.baskent.edu.tr/kw/upload/678/dosyalar/SempozyumProgram%C4%B1.pdf>
5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-sir-nevai>
6. Matyoqubova T. "Alisher Navoiy hayoti va ijodi".O'quv qo'llanma. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2009. B-200.
7. Sirojiddinov Sh. "Ikki xalq adabiyoti ravnaqining manbai".Alisher Navoiy va XXI asr.Toshkent: "Mashhur-Press", 2020.B-160.